

האם צה"ל אכן מתקשה להבין את משמעויות השינויים בסביבתו האסטרטגית?

עוזי רובין, ממלחמת הכוכבים עד כיפת ברזל: המאבק על ההגנה האקטיבית בישראל
הוצאת אפי מלצר, 2019, 319 עמודים

מאיר אלה

ספרו החדש של עוזי רובין מבוסס על עבודת הדוקטורט שלו במדע המדינה, שכותרתה "מידת הגמישות של מערכת הביטחון בישראל נוכח שינויים בסביבה האסטרטגית: הגנה אקטיבית כמקרה בוחן". כותרת (אקדמית) זו ראוייה לספר חשוב זה יותר מהשם הקליט היותר שניתן לספר הנסקר כאן, משום שהשאלה הנעוצה בכותרת של העבודה האקדמית היא הראויה לדיון ציבורי. מהכותרת ומהספר משתמע – למרות לשונו המנומסת של המחבר, שהיה בעצמו מבכירי מערכת הביטחון שנים רבות – כי גם לו השגות ותהיות נוקבות באשר למידת הגמישות הקיימת במערכת הביטחון. גמישות היא תכונה הנדרשת מאוד בתהליכי התכנון המערכתי של בניין הכוח של צה"ל, מול השינויים הניכרים והתכופים בסביבה האסטרטגית ובאופי האיומים הרב־ממדיים על ישראל, הנובעים ממנה.

הספר כולל סקירת ספרות ושני פרקים עיקריים: האחד סוקר את ההיסטוריה של המאבק על ההגנה האקטיבית בישראל מתוכנית מטוס הליבא, הצטרפות ישראל ל"מלחמת הכוכבים" של הנשיא האמריקאי רונלד רייגן, דרך איום הטילים במלחמת המפרץ ועד פיתוח מערכות ה'חץ', 'קלע דוד' ו'כיפת ברזל'. הפרק הנוסף בוחן את השאלה המרכזית של הספר: האם מערכת הביטחון הגיבה כראוי לאיומים הטילים והרקטות על ישראל? הספר גם מחזיק שני נספחים מאירי עיניים

— הראשון עוסק בהמצאת ספינות הטילים על ידי חיל הים והשני בהמצאת כלי הטיס הבלתי מאוישים על ידי אגף המודיעין של צה"ל וחיל האוויר.

שאלת המחקר העומדת ביסוד הספר עוסקת בשתי רמות של דיון: הראשונה עוסקת בשאלה העקרונית לגבי כושר ההסתגלות של מערכת הביטחון הישראלית לשינויים המהפכניים בסביבה האסטרטגית של ישראל. הרובד השני בוחן שאלה זו באמצעות מקרי בוחן המתייחסים להתנגדות של צה"ל לפיתוח מערך ההגנה האקטיבית מפני האיום של חימוש תלול מסלול.

המפתח להבנת התמונה הדינמית בעניין קריטי זה טמון, לדעתו המבוססת של רובין, בפרזימה הארגונית בירוקרטית, היוצרת מידה בלתי ראויה של "עיוותים יצריים" סביב פיתוחם בארץ של פרויקטים ביטחוניים מרכזיים. כפי שמסיק רובין גם מניסיונו עתיר השנים: "פרויקט חדש, תהיה חשיבותו אשר תהיה, הוא תמיד האויב של כל הפרויקטים הקיימים" (עמ' 11). ומעבר לכך, השאלה הבסיסית לדידו של רובין היא "מה בעצם היכולת של צה"ל ושל מערכת הביטחון כולה לצפות את השינויים בסביבה הביטחונית, להגדיר מה נדרש לעשות ולממש את מה שנדרש לעשות בזמן?" (עמ' 12). שאלות אלה נדונות בספר בהתייחסות למקרה הבוחן של בניית המערך התלת־שכבתי של ההגנה האקטיבית מפני נשק תלול מסלול – מערכת שנבנתה בצל הקושי המשמעותי של צה"ל להבין, לקבל ולאמץ (בעל כורחו) את הצורך המבצעי מול התעצמות האיומים על החזית האזרחית בישראל.

מסקנתו היא כי "במקרה של ההגנה האקטיבית גברו גורמי החדשנות (האזרחיים) על גורמי הקשיחות והשמרנות (הצבאיים) ומערכת הביטחון (האזרחית והטכנולוגית) הפגינה כושר הסתגלות מעולה"

רובין מעניק, על בסיס מחקרו, שתי תשובות סותרות לשאלות יסוד אלה. לדבריו, מבחינה תהליכית, "מערכת הביטחון לא הבחינה במועד בשינוי הסביבתי האסטרטגי שנגרם בעטייה של הופעת הטילים והרקטות באזור, לא הגדירה במועד את השינויים הנדרשים בבניין הכוח כמענה לשינוי הזה, והפגינה כושר לקוי למדי באשר למימוש השינויים הללו". מנגד מהבחינה המעשית במבחן התוצאה התקבל תוצר הפוך: "מערכת הביטחון (האזרחית) הבחינה במועד בשינוי הסביבתי, הגדירה במהירות את השינוי הנדרש בבניין הכוח, ומימשה שינוי זה מייד כאשר הדבר התאפשר מבחינה טכנולוגית" (עמ' 19). את הסתירה הזו מנסה רובין ליישב בספרו

לעצם העיסוק בהגנה (וגם בהגנה אקטיבית), כמו גם ההתנגדות האינוסטינקטיבית של ארגון היררכי לרעיונות שמגיעים מבחוץ.

• מול צה"ל, המוצג כ"ארגון היררכי" בעל "שמרנות מובנית" ומוטיבציה חזקה להתנגד להתערבות הדרג המדיני בתחום הסמכויות שלו, מוצגת תופעת "החדשנות מלמטה", שהומחשה במקרה הנדון כמאפיינת את מערכת הביטחון, מפא"ת והתעשיות הביטחוניות. בהתמודדות זו, במבחן התוצאה ניצחה ה"זמות" האזרחית את ה"שמרנות" הצה"לית.

ספרו של רובין הוא מעניין, רלוונטי מאוד וחשוב מאין כמוהו להבנת הפרדוקסים הנוכחיים המאפיינים את הקשיים בעמידה הישראלית בפני האיומים של הדור האחרון, אשר מתמקדים בנשק תלול מסלול ובהשלכותיו על החזית האזרחית בישראל. להבנתי – והדברים מהדהדים גם בספר הנסקר כאן – התמונה הנוכחית מתאפיינת בקושי של צה"ל להסתגל למציאות האסטרטגית, השונה לחלוטין מזו שהייתה נוכחת כאן מאז מלחמת העצמאות. מדובר במעבר קוטבי מעימות בין מדינות וצבאות סדירים גדולים לעימות היברידי רב-ממדי, המציב את החזית האזרחית כמטרה העיקרית של תקיפות האויב. עקב כך, המשימה של הגנת המרחק האזרחי (אוכלוסייה, תשתיות חיוניות וחברה) צריכה להפוך לראשונה במעלה. זו מחייבת הקצאת תשומת לב, משאבים והתארגנות שונים לחלוטין. יש צורך להוסיף לממדי ההרתעה וההתקפה – המקובלים באופן מסורתי כמנופים המובילים במענה הצבאי לאיומים – יכולות מעשיות מתקדמות צבאיות ואזרחיות של הגנה רב-ממדית, כולל בניית יכולות של חוסן אזרחי איתן לצורך התאוששות לאחר פגיעה מערכתית נרחבת, כפי שצפוי בעימות הבא.

רובין מצביע ובצדק על ההצלחה הטכנולוגית והמבצעית של מערכות ההגנה האקטיבית, ובכך הוא מעניק אשראי למערכות הביטחוניות האזרחיות. אולם הבעיה שהוא חושף בספרו אינה רק טכנו-מבצעית. היא רחבה ועמוקה הרבה יותר וקשורה לליבת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל. מספרו של רובין אפשר להבין שצה"ל (כמו גם הדרג המדיני), גם לאחר שאימץ (לאחר זמן הסתגלות ממושך, ולכאורה) את מרכיב ההתגוננות ושילב בצורה מדודה את ההגנה האקטיבית התלת-ממדית כחלק מבניין הכוח, עדיין לא הפנים דיו את המציאות הביטחונית הקיימת בסביבתנו כבר שנות דור, ודומה שגם לא תרגם את האיומים המתאגרים על התווך האזרחי למענה תפיסתי ומעשי מלא, מוצק ומספק. מדובר בעיקר במעבר מעימות מדינתי המתבטא במלחמות קונוונציונליות של צבאות סדירים לעימותים

באמצעות מודלים המציגים קיום במקביל של שמרנות וחדשנות בארגונים ממשלתיים. מסקנתו היא כי "במקרה של ההגנה האקטיבית גברו גורמי החדשנות (האזרחיים) על גורמי הקשיחות והשמרנות (הצבאיים) ומערכת הביטחון (האזרחית והטכנולוגית) הפגינה כושר הסתגלות מעולה" (עמ' 284).

ספרו של רובין הוא מעניין, רלוונטי מאוד וחשוב מאין כמוהו להבנת הפרדוקסים הנוכחיים המאפיינים את הקשיים בעמידה הישראלית בפני האיומים של הדור האחרון, אשר מתמקדים בנשק תלול מסלול ובהשלכותיו על החזית האזרחית בישראל.

לאישוש מסקנה זו סוקר המחבר בצורה מקיפה ובהירה, על רקע סקירת ספרות ממוקדת ורלוונטית, את ההיסטוריה של התפתחות איום הטילים ושל בניית ההגנה האקטיבית בישראל החל מראשית שנות ה-60 ועד היום. על בסיס זה הוא מציע כמה תובנות חשובות:

- היה פיגור רב-שנים בין הופעת הטילים הבליסטיים בזירה – המוגדרת על ידי רובין כשינוי סביבתי מהפכני – לבין ההכרה הישראלית בכך שהם מהווים איום של ממש המחייב גם מענה הגנתי (עמ' 241). גם בעקבות הופעת רקטות הטרור צה"ל דבק בעמדה ששללה מענה הגנתי ותמכה באופן בלעדי במענה התקפי מול איומי נשק תלול מסלול. מנגד, במשרד הביטחון תמכו במענה ההגנתי ואף התניעו פרויקטים של הגנה אקטיבית, למורת רוחו של צה"ל ולנוכח התנגדות קשה מצידו.

- מאז 1988 הותנעו במערכת הביטחון חמישה פרויקטים של הגנה אקטיבית (חץ, נאוטילוס, קלע דוד, חץ 3 וכיפת ברזל), שכולם פרט לפרויקט נאוטילוס (לייזר רב-עוצמה) פותחו בהצלחה. אף לא אחד מאלה נולד כיוזמה של צה"ל – שינוי מובהק מהמציב לגבי מערכות נשק ראשיות אחרות. באשר לפרויקטים של חץ וכיפת ברזל, צה"ל ניהל מאבק עיקש נגד התנעתם.

- צה"ל חדל מהתנגדותו לשני פרויקטים אלה מהרגע שהוברר לו כי לא יינזק עקב כך בצורה משמעותית בתקציבו שלו (עמ' 243–244). לסיוע התקציבי האמריקאי לפרויקטים של ההגנה האקטיבית יש בהקשר זה משקל רב.

- צה"ל, כמו צבאות אחרים, מבטא בדרך כלל גישה שמרנית כלפי טכנולוגיות חדשות שיכולות לשנות את פני המלחמה ולחייב שינויים של ממש בבניין והפעלת הכוח. בכך משתקפת התנגדות עקרונית

היברידיים הנוצרים על ידי אויב תת־מדינתי, המסתמך במידה מכרעת על פגיעה בחזית האזרחית הישראלית (בחזקת טרור), בדגש על פיתוח מערכות מגוונות של נשק תלול מסלול. המענה הישראלי הנדרש לסוג האיום החדש אמור לשלב בצורה מלאה ומאוזנת בין בניין הכוח של המערך הצבאי – ההתקפי בעיקרו – לבין התארגנות חזקה ובת־קיימא של החזית האזרחית, ליצור איזון נכון יותר בין מרכיבי ההתקפה למרכיבי ההתגוננות, ובמסגרת זו גם להגנה האקטיבית (והפסיבית). מבחינה זו האבחנה הבסיסית של רובין חשובה, שרירה וקיימת גם היום: צה"ל מתקשה להסתגל למציאות שהשתנתה. זו ממשיכה לאתגר את שמרנותו התפיסתית ואת קשיחותו הארגונית.

תרומתו העיקרית של עוזי רובין בספר זה היא היותה קריאת אזהרה חשובה, שמן הראוי להציבה במקום גבוה על סדר היום הציבורי. הדבר נכון במיוחד בתקופה שבה מנסה צה"ל לקדם את תוכנית החומש החדשה שלו, האמורה לתת מענה צבאי מערכתי לאיומים העומדים במרכזו של ספר חשוב זה.

תת־אלוף (מיל) ד"ר מאיר אלרן הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי וראש התוכנית לחקר החזית האזרחית. במהלך שירותו בצה"ל שימש בתפקידים שונים באגף המודיעין, ובתפקידו האחרון היה סגן ראש אמ"ן. ד"ר אלרן הוא המייסד וראש התוכנית לתואר שני במנהל ובמדיניות ציבורית בהתמחות בביטחון לאומי, במחלקה למנהל ולמדיניות ציבורית במכללת ספיר.